

Izvorni znanstveni rad
UDK 323.1(497.5):(497):061.1EU
Primljeno: 9. travnja 2010.

Između Balkana i Zapada: problem hrvatskog identiteta nakon Tuđmana i diskurzivna rekonstrukcija regije

NATAŠA ZAMBELLI*

Sažetak

Ovaj članak bavi se odnosom između Hrvatske i Balkana kao geografskog i civilizacijskog prostora, kao i načinom na koji je taj odnos oblikovao promjene u diskursu u razdoblju neposredno nakon promjene vlasti u Hrvatskoj 2000. godine. Fokus je na artikuliranju pojmova *Zapad* i *Balkan* u hrvatskom političkom diskursu, uz argument da je veća suradnja između Hrvatske i Europske Unije u izravnoj vezi s rekonstrukcijom hrvatskog identiteta. Problem Balkana kao “radikalno Drugog” za hrvatski subjekt, kao i teškoće u suradnji s drugima u regiji zahtijevali su temeljito preispitivanje hrvatskog identiteta i njegova odnosa prema etici i odgovornosti, kao što je to tražila Europska Unija. Ovaj članak gradi se na analizi diskursa kao metodi analiziranja teksta, te je utemeljen na poststrukturalističkom teorijskom pristupu.

Ključne riječi: Hrvatska, Balkan, posttuđmanovsko razdoblje, poststrukturalizam, analiza diskursa, radikalno Drugi, identitet

Uvod

Ovaj se članak bavi pitanjem identiteta Hrvatske te ulogom Srbije i cjelokupnog Balkana kao zemljopisnog i civilizacijskog područja u formuliranju tog identiteta. Ova će studija preispitati osnovnu matricu diskursa koji se formira oko koncepta civilizacije. Diskurs je neizostavan dio svih političkih akcija u nekom razdoblju, te je samim time nužan i za dublje razumijevanje najznačajnijih političkih događaja u periodu neposredno nakon vladavine Franje Tuđmana u Hrvatskoj (1990-1999). Analiza tog temeljnog diskursa bit će izvedena tako što će se usredotočiti na hrvatsku artikulaciju “Zapada” te na definiranje poželjnih odnosa s Balkanom u tom

* *Nataša Zambelli*, doktorska kandidatkinja na Sveučilištu u Edinburghu, UK.

kontekstu. Pritom ću razviti i objasniti koncept “radikalno Drugoga”, posebice u kontekstu percepcije Balkana iz hrvatske (službene) perspektive. Postavit ću tezu da civilizacijski diskurs koji suprotstavlja Zapad (Europsku Uniju) i Istok (Balkan) služi kao temelj hrvatskog viđenja vlastite pozicije u Europi i uvjetuje način na koji Hrvatska definira svoje odnose sa susjednim zemljama u procesu približavanja članstvu u Europskoj Uniji.

Interpretacijski pristup zahtijeva kritički stav prema društvenim činjenicama i podacima te pokušava ustanoviti na koji su način određene društvene činjenice stvorene i postavljene u određenom polju diskursa, odnosno: koje mjesto u njemu zauzimaju. Odnos Hrvatske i Balkana ovdje se preispituje kroz prizmu demokratskih promjena u Hrvatskoj i utjecaja koje su one imale na oblikovanje i izricanje novog nacionalnog identiteta. Posebno naglašavam hrvatski stav prema Zapadu, poglavito prema Europskoj Uniji, te način na koji je taj stav izražen kroz službeni diskurs. Druga je bitna postavka odnos prema Srbiji, “radikalno Drugome”, zemlji predstavnici Balkana koji Hrvatska želi što prije napustiti.

Poveznica između civilizacijskog diskursa i političkih događaja u prvim godinama nakon Tuđmanove vladavine nalazi se u želji da se pre-formulira hrvatski identitet. Hrvatska se nikad nije deklarirala kao balkanska zemlja, a izbori 2000. godine ponudili su priliku da se taj stav utvrdi prikladnom vanjskom politikom i odlučnim koracima prema članstvu u EU-u. Političke elite suočile su se s problemom opravdavanja svojih pogleda i odluka narodu koji u to vrijeme još nije bio siguran koliko treba staviti na stol za željeno članstvo. Problem definicije Hrvatske kao zapadnoeuropske zemlje u tom je razdoblju postojao na međunarodnoj razini i zahtijevao je da se takva konstrukcija identiteta potvrdi prihvaćanjem od zemalja članica EU-a i ostalih međunarodnih aktera. Kod kuće nikoga nije trebalo uvjeravati da Hrvatska nije Balkan, već “prava” zapadnoeuropska zemlja. Takav je diskurs bio utkan u hrvatski identitet i usvojila ga je velika većina stanovništva. No ono što je bilo novo nakon 2000. jest – predstavljanje nekoć voljenog i poštovanog predsjednika Franje Tuđmana kao proizvoda i predstavnika balkanskog mentaliteta. Takav obrat promijenio je i političku klimu u zemlji jer je označio kraj izjednačavanja Hrvatske i Tuđmana, odnosno identifikacije Hrvatske s njim.

Prema tome, civilizacijski aspekt hrvatske ne-pripadnosti Balkanu nikad nije dolazio u pitanje unutar samih hrvatskih granica, već se shvaćao kao nešto što je trebalo dokazivati jedino inozemnim akterima koji su Hrvatsku svrstavali među balkanske zemlje. Hrvatska je morala dati službeni oblik svojem zapadnoeuropskom identitetu kako bi postala priznata i prihvaćena od zapadnog svijeta, odnosno Europske Unije kao istinski zapadna zemlja, dakle – kao jedna od njih. Da bi se to postiglo, trebalo je prigrliti i primijeniti zapadne normative. Nova je agenda između ostalog uključivala ponovno tumačenje koncepta demokracije, odgovornosti i

samostalnosti, promjenu odnosa prema manjinama i prihvaćanje nužnosti suradnje s Haškim tribunalom.

Međutim takvo namjensko ponašanje, koje se poduzimalo da bi se udovoljilo vanjskim akterima, ne smije se izmjestiti iz konteksta strukture samog diskursa niti se može interpretirati kao jednostavni mehanizam uzročno-posljedičnih veza (*causal explanation mechanism*). Elite su razumjele nove političke i društvene okolnosti, no njihova shvaćanja i odluke bili su potaknuti širim spektrom samog diskursa; sve su odluke i diskusije uvijek bile ograničene pitanjima izvedivosti i održivosti diskursa. Stoga su se institucijske strukture morale podrediti širem polju diskursa umjesto da budu viđene kao izvori promjene koji oblikuju raspravu. Važno je pojasniti ovakvo poststrukturalističko razumijevanje diskursa, institucija i političkih odluka te složenih odnosa među njima da bismo izbjegli kauzalno razmišljanje i jednostavnu dedukciju u analizi teksta koja često polazi od uloge institucija u određenom društveno-političkom kontekstu i smatra ih temeljnim pokretačem promjena.

Sljedeći dio obrazlaže glavne postavke poststrukturalističkog pristupa, bez kojeg se neće moći razumjeti glavni zaključak ovog članka.

Teorija i metodologija poststrukturalističkog pristupa

Ova se studija bavi službenim diskursom hrvatskih vlasti (nakon 2000) i načinom na koji su politički akteri rekonstruirali odnos Hrvatske prema Balkanu u okviru šireg civilizacijskog diskursa koji se temelji na oprečnosti Zapada i Istoka. Službeni politički diskurs (*official government discourse*) jest diskurs putem kojeg političke odluke postaju legitimne, te on na taj način ima iznimnu važnost za razumijevanje političkih i društvenih odnosa u zemlji i izvan nje (Hansen, 2006). Cilj ovog članka nije analiza postojanosti službenog diskursa u hrvatskom kontekstu, nego isključivo artikulacija hrvatskog identiteta na razini vlasti i analiza procesa diskurzivne rekonstrukcije Balkana i Zapada. Analiza političkih promjena u Hrvatskoj u razdoblju poslije Tuđmana pruža priliku za zanimljivu studiju jednog šireg konteksta koji omogućava dublje razumijevanje međusobnog utjecaja identiteta i političkih odluka.¹

Poststrukturalistička teorija i metoda diskurzivne analize teksta dodatno obogaćuju postojeći materijal i pružaju mogućnost istraživanja i analize iz jedne nove perspektive koja se kritički odnosi prema povijesnim istinama i činjenicama. Poststrukturalistička epistemologija omogućava otkrivanje strategija koje su ključne za stvaranje povijesnih, političkih i društvenih činjenica, te procesa putem kojih one

¹ Ova je studija utemeljena na jednom od poglavlja mog doktorskog rada koji se bavi suradnjom Hrvatske i Haškog suda u 2000. godini te promjenama u vezi s pitanjem nacionalnih manjina u istom razdoblju. Materijal kojim se bavim u ovom članku daje dublje značenje cijelom radu i postavlja pitanja o važnosti razumijevanja geografsko-civilizacijskog konteksta u kojem se Hrvatska nalazila.

postaju stabilne u određenom diskurzivnom polju (*discursive field*). Pitanje hrvatskog identiteta i njegove tijesne veze s političkim odlukama koje su obilježile početno razdoblje nove vlasti naglašava važnost diskurzivnih promjena, odnosno samu narav hrvatske političke prakse. Ova studija ne nudi povijesni prikaz događaja u razdoblju poslije Tuđmana, nego analizira proces u kojemu politički identitet izranja na određenom prostoru. U ovom slučaju radi se o problemu Balkana i načinu na koji Hrvatska pokušava pomiriti zahtjev za regionalnom suradnjom, koji pred nju postavlja Europska Unija, i svoju želju da zauvijek napusti Balkan i oslobodi se njegova utjecaja.

Da bi se što bolje razumjela ova vrsta analize teksta i šireg društveno-političkog konteksta, potrebno je posvetiti pažnju osnovnim idejama poststrukturalističke teorije i njezine epistemologije. Poststrukturalizam nije jedinstven smjer u teoriji međunarodnih odnosa i mnogi smatraju da je nemoguće smjestiti u istu grupu autore kao što su Foucault, Derrida, ili Laclau i Mouffe. No s druge strane, osnovni principi ovoga teorijskog smjera uvijek su antipozitivistički i odbacuju principe racionalizma i pozitivizma koji su dugo dominirali područjem društvenih znanosti. Poststrukturalisti odbacuju podjelu između materijalnog i ideja (*ideational*), diskurzivnog i izvandiskurzivnog te bihevioralnog i lingvističkog u društvenoj praksi. Također, oni drže da svi objekti ili predmeti dobivaju svoje *značenje* u diskursu, te da stoga svaki diskurs ima materijalni karakter (Laclau/Mouffe, 1985: 105). To znači da objekti zapravo nastaju u diskursu u onom trenutku kada dobivaju svoje značenje i da su stoga lingvistički i bihevioralni elementi ontološki jednaki.

Pojam diskursa ima dugu tradiciju u društvenim znanostima. On može označavati isključivo lingvističku razinu jezika i baviti se govorom, ili na suprotnom kraju spektra može obuhvatiti sve društvene aktivnosti i značenja (Laclau/Mouffe, 1985: 105). U ovom članku diskurs označuje sustave društvenih odnosa i običaja kao što su govor, razmišljanje, politička djelatnost te političke odluke. U svim granama poststrukturalizma naglasak je na konstitutivnom karakteru jezika koji je ključan u konstrukciji takozvanih "činjenica" te na ulozi diskursa koji su dosegli status "istine" u određenom društvenom kontekstu (Der Derian/Shapiro, 1989: XIV). Sam pojam "istine" kod ove je teorije vrlo problematičan. S obzirom na poststrukturalistički naglasak na društvenoj konstrukciji činjenica istina je pojam koji također pripada toj kategoriji konstrukcije. Poststrukturalistički pristup stoga vidi pojam istine isključivo kao diskurs. Na taj način jezik ne opisuje "stvarni svijet", nego aktivno sudjeluje u njegovu stvaranju i oblikovanju, zajedno s akterima koji reproduciraju određene diskurse. To znači da su *stvarnost* i *znanje* također pojmovi koji su nastali procesom društvene konstrukcije (Guzzini, 2000: 160).

Identitet je centralni pojam ove studije i označuje odnos između dvaju ili više subjekata na način koji određuje razliku ili sličnost između njih. Identitet nikad ni-

je potpuno stabilan, nego je uvijek do neke mjere u kretanju i prolazi kroz različite promjene (Wodak *et al.*, 1999: 11). U kontekstu ove studije zanima nas proces promjene u identitetu Hrvatske i ulozi pojma civilizacije u tom procesu, odnosno ulozi koju u tom procesu imaju pojmovi *Balkan* i *Zapad*.

Diskurzivna analiza teksta jest metoda koja mora biti kompatibilna s teorijskim pristupom. Ona nije samo alat, nego i dio određene epistemologije. Poststrukturalistička teorija i diskurzivna analiza ovise o razumijevanju uloge jezika u konstrukciji stvarnosti te o metodološkim smjernicama na kojima se gradi neki istraživački rad. Dakle teorija i metoda tijesno su povezane i vode jedna drugu u cijelom procesu analize teksta. Diskurzivna analiza traži strukture i ponavljanja u tekstu i istražuje diskurzivne konstrukcije i način na koji se one javljaju u određenom društveno-političkom kontekstu. Naglasak je na jeziku i načinu na koji se stvaraju objektivne "činjenice" i "istine" u tom kontekstu, odnosno kako se određeni identitet mijenja i rekonstruira u novim okolnostima.

Pripremanje terena: novi program Vlade nakon Tuđmana

Početak 2000. godine hrvatska politička scena doživjela je značajne promjene. Tuđmanova smrt krajem 1999. imala je velik utjecaj kako na političku situaciju tako i na opću atmosferu u državi. To nije bila samo promjena vlasti i prilika za pomicanje u drugom smjeru. Mnogi su Hrvati taj događaj vidjeli kao kraj jedne ere. Nova je Vlada čitavu godinu posvetila što većem odmicanju od smjera prethodne Vlade, razvijanju dramatično različitog imidža na međunarodnoj i domaćoj razini te energičnom ispunjavanju zahtjeva Europske Unije, što je bio temelj za dugo očekivano članstvo.

Parlamentarni izbori održani su 3. siječnja 2000. godine i rezultirali su porazom HDZ-a (Hrvatske demokratske zajednice) i pobjedom SDP-a (Socijaldemokratske partije) i HSLŠ-a (Hrvatske socijalno-liberalne stranke). Od 150 zastupničkih mjesta u Saboru koalicija je osvojila 71 mjesto (46%), dok je HDZ dobio 46 mjesta (30,46%). Koalicija je obuhvaćala još četiri stranke, što je bilo dovoljno za sigurnu parlamentarnu većinu i poraz HDZ-a. Za predsjednika Vlade izabran je Iвица Račan, vođa SDP-a.

Program vladajuće koalicije usredotočio se na poboljšanje suradnje s Haškim tribunalom, na poboljšanje međunarodnog statusa Hrvatske te na oživljavanje gospodarstva. U jednoj od svojih ranijih izjava Iвица Račan je rekao: "Europsku uniju pozivamo da ocjenjuje ne ono što govorimo nego ono što ćemo raditi sljedećih mjeseci, a pritom računamo na potporu Europske unije".² Program Vlade je dakle eksplicitno najavio potpunu suglasnost s programom EU-a i naglasio važnost konkret-

² Iвица Račan, *Jutarnji list*, 13. 2. 2000.

nih djela, a ne samo retorike koja stavlja Hrvatsku među zapadnoeuropske zemlje, ali bez ispunjenja uvjeta koje postavlja EU. Ovoj ću se temi vratiti kasnije.

Ubrzo nakon parlamentarnih izbora Hrvati su pristupili i predsjedničkim. U prvom krugu izbora, 24. siječnja 2000, najbolje je prošao Stjepan Mesić, nezavisni kandidat i dobro poznata hrvatska politička ličnost. Mesić je dobio 41% glasova, a pratili su ga HSLS-ov kandidat Dražen Budiša s 27,7% i HDZ-ov kandidat Mate Granić s 22,47%. Prema Ustavu, takav je rezultat uvjetovao drugi krug izbora, koji je održan 7. veljače. Mesić je pobijedio s 56% glasova i postao drugim predsjednikom nezavisne Hrvatske. Njegova je pobjeda za mnoge označila posljednji udarac starom režimu i kraj HDZ-ove vladavine u Hrvatskoj. Osim toga njegovo inzistiranje na približavanju Hrvatske Europi i pristanak na suradnju s Vladom ostavili su dobar dojam na međunarodne aktere.

U tom trenutku otvara se mogućnost za dublju suradnju između Hrvatske i EU-a. Glavni je argument ove studije da su koraci prema članstvu u EU-u usko povezani s rekonstrukcijom hrvatskog identiteta. U tom ključnom trenutku, kada su dublje promjene u hrvatskoj politici postale moguće trebalo je zadobiti povjerenje međunarodne zajednice i na taj način učiniti legitimnim hrvatski identitet kao identitet jedne zapadnoeuropske zemlje. Fokus je ove analize na jednom bitnom razdoblju tog procesa u kojem se pitanje Balkana i Hrvatske nametnulo hrvatskim političarima, zahtijevajući određenu dozu promišljanja o tome kako pomiriti želju da se s Balkana zauvijek povuče s uvjetom koji je EU postavio Hrvatskoj, a to je suradnja sa susjednim zemljama. Ostatak teksta bavi se analizom te promjene koja je utemeljena na percepciji o isključivosti Istoka i Zapada i pokušaju Hrvatske da nađe svoje mjesto u toj – za nju – vrlo složenoj situaciji.

Problemi na Balkanu: analiza “radikalno Drugoga” i civilizacijskog diskursa

Sada je potrebno razmotriti hrvatsku konstrukciju civilizacijskog diskursa spram Zapada i Istoka. Balkan je jedna od središnjih figura tog diskursa i pojavljuje se na nekoliko različitih razina. Identitet je socijalna kategorija koja se vrti oko procesa stvaranja “Drugih”. Pojedinac stvara identitet koristeći “Druge”, a kako su “Drugi” dijametralno suprotno pozicionirani, oni i mi međusobno se isključujemo. U hrvatskom diskursu kojim se ovdje bavimo Balkan je identificiran kao “radikalno Drugi” na širem području, a Srbija kao lokalni predstavnik i utjelovljenje Balkana. Civilizacijski diskurs pozicionira “Zapad” nasuprot “Istoku”, a Balkan spada u Istok i ne dijeli identitet sa Zapadom. Ta distanciranost od Balkana najrazvidnija je iz hrvatskog diskursa o vlastitoj ulozi u regiji, pri čemu Hrvatska sebe opisuje kao produženu ruku Europske Unije i njezine demokratske moći te posredstvom konstrukcija o inferiornosti Srbije kako u odnosu prema Zapadu tako i u odnosu prema Hrvatskoj.

Sada se nameće očito pitanje: gdje Balkan zapravo započinje? Pregledom diskursa o Balkanu možemo zaključiti da se njegova sjeverna granica uvijek spušta prema jugu. Zapadni diskurs uključuje Hrvatsku u Balkan, zajedno s popratnim karakteristikama. Balkan je pritom prikazan kao fizički prostor s jakom normativnom dimenzijom. Percepcija Balkana isključivo je negativna: bačva baruta pred eksplozijom, bez ikakve mogućnosti da promijeni to intrinzično stanje. Hrvatski diskurs miješa zemljopisne i civilizacijske pojmove. Hrvatska sebe ne svrstava u zemlje Balkana, nego identificira razmeđe uz postojeću državnu granicu sa Srbijom, odnosno Bosnom i Hercegovinom. Hrvatska vidi svoju poziciju, a time i identitet, kao poziciju zemlje na rubnom području Zapadne Europe, a taj stav podupiru povijesne činjenice o pripadnosti zapadnoeuropskim imperijima, a ne Bizantu i Otomanskom Carstvu. Nadalje, koristi se latinica, a ne ćirilica i dominantna vjeroispovijest nije pravoslavna, nego katolička, što također doprinosi identificiranju hrvatskog identiteta kao pripadnog dijela zapadnoeuropske civilizacije.

Hrvatski diskurs predstavlja položaj države na granici Istoka i Zapada kao problem, a moj je argument da postojanje realne ili fabricirane opasnosti s Balkana omogućava Hrvatskoj približavanje i priključivanje Zapadu. Diskurs o Balkanu uvijek sadrži mogućnost konflikta, bila ona realna ili hipotetska. Balkan je predstavljen kao nasilno, neracionalno područje, te je stoga u suprotnosti sa Zapadom, koji je predstavljen kao mirno i civilizirano područje. Da bi bila u potpunosti prihvaćena, Hrvatska mora dokazati svoju pripadnost Zapadu prihvaćanjem zapadnih normi i zakona te suradnjom sa susjedstvom. Odnosi s balkanskim zemljama, posebno sa Srbijom, složeni su i zahtijevaju određenu razinu prilagodbe od Hrvatske. Potpuno odvajanje od Balkana u ovom slučaju nije moguće jer bi to bilo u potpunoj suprotnosti s normama suradnje koje postavlja EU. Važno je napomenuti da je u hrvatskom službenom diskursu Zapad predstavljen kao jedinstven pojam, bez osvrta na njegove unutarnje regionalne i kulturne razlike. Na isti je način Europska Unija uvijek diskurzivno konstruirana kao jedinstven akter bez unutarnjih previranja, konflikta i specifičnog konteksta pojedinačnih zemalja članica. Na taj je način moguće diskurzivno artikulirati Zapad kao civilizacijski prostor s jasno definiranim normama i pravilima ponašanja i suprotstaviti ga Istoku i njegovim obilježjima. Pitanje suradnje sa susjedstvom postoji dakle u jednom specifičnom kontekstu gdje nema mogućnosti usporedbe s nekom drugom regijom Zapada i kopiranja rješenja koja su ondje bila djelotvorna. Identifikacija sa Zapadom postoji dakle na jednoj apstraktnoj razini, što omogućava uspješno promoviranje određenih ideja u hrvatskom kontekstu, ali istovremeno otvara mogućnost preispitivanja njihova legitimiteta. Sljedeći tekstovi pokazuju teškoću da se Hrvatska svrsta u jasno određen prostor i normativni element koji iz toga slijedi.

Odmah nakon izbora 2000. službeni diskurs pokušava premjestiti Hrvatsku u drugo zemljopisno područje kako bi se učvrstio njezin nebalkanski identitet. Sljede-

ći citat to zorno potvrđuje. Tijekom službenog posjeta Njemačkoj predsjednik Vlade Ivica Račan i šef njemačke diplomacije Joschka Fischer raspravljali su o važnosti predstavljanja Hrvatske kao partnera Europe koji bi s vremenom mogao postati nositelj integracije. Račan je izjavio: “Od nas se očekuje da na neki način obavljamo europski posao u odnosima sa susjednim zemljama. Vrlo je važan položaj Hrvatske u središtu između Srednje Europe, Mediterana i Balkana.”³ Ista se ideja provlači i kroz izjavu Tonina Picule, ministra vanjskih poslova: “Mi jesmo za dobrosusjedstvo, što uključuje svijest da je hrvatska spona Srednje Europe, Mediterana i europskog jugoistoka”.⁴ Račan postavlja Hrvatsku u nedefinirano područje između tri postojeće regije. Iz toga se može zaključiti da takva nejasna definicija regionalnog identiteta Hrvatske omogućuje lakše prihvaćanje od Zapada, dok bi eksplicitno odbijanje veza s jugoistokom ukazivalo na negativan stav i moguće odbijanje suradnje sa susjedima. Svrstavši se između Srednje Europe, Mediterana i Balkana, Hrvatska pokušava obraniti položaj zemlje koja je izvan Balkana jer diskurzivno povezuje nekoliko regija i koristi ih kao oslonac. Ta izjava ujedno ukazuje i na poteškoće da se pozitivno izrazi hrvatski identitet. Pozicioniranje između zemljopisnih pojmova dopušta daljnja tumačenja i redefiniranje, ali istovremeno demonstrira nepostojanost diskursa i unutarnje tenzije. Picula čak i ne spominje Balkan, nego ga naziva “europskim jugoistokom”. U oba slučaja očita je diskurzivna strategija zamagljivanja jasnih geografskih granica da bi se naglasio položaj Hrvatske izvan Balkana.

Izjava predsjednika Republike Hrvatske Stjepana Mesića na samitu zemalja Višegradske skupine u Mađarskoj potvrđuje navedenu nepostojanost diskursa svrstavajući Hrvatsku u specifičnu regiju.

Srednja Europa je činjenica, a udružena Europa naš je strateški cilj. Do toga možemo doći samo ako poštujemo tu činjenicu. Ovdje su se našle i zemlje koje su punopravne članice Europske unije i koje suradnjom i solidarnošću mogu pomoći da i mi koji smo izvan EU što prije postignemo svoje ciljeve. (...) Na nama je danas da srednjoeuropski prostor učinimo stabilnim i prosperitetnim i integriranim u novu ujedinjenu Europu, s granicama koje ne razdvajaju države nego ih povezuju.⁵

Mesić govori o Srednjoj Europi kao da Hrvatska (također) tu spada. Međutim takva konstrukcija stvara probleme jer ne prati povijesni zapis hrvatskog identiteta i ne može se naći nigdje drugdje u diskursu. Stoga pokušaj etabliranja Hrvatske u skupinu srednjoeuropskih zemalja nije uspio i više se nije pojavljivao u službenom diskursu.

³ Ivica Račan, *Jutarnji list*, 17. 2. 2000.

⁴ Tonino Picula, *Jutarnji list*, 17. 2. 2000.

⁵ Predsjednik Mesić u posjetu Mađarskoj u povodu sedmog samita 12 predsjednika zemalja Srednje Europe, *Jutarnji list*, 29. 4. 2000.

Sljedeći tekst nudi zanimljiv diskurs koji razdvaja Balkan kao regiju od balkanske civilizacije te tvrdi da Hrvatska spada u prvo, ali ne i u drugo. Počinje ocjenom promptnih demokratskih promjena nakon izbora i potom promovira ideju Balkana kao regije.

Hrvatska je ušla u fokus pažnje međunarodne zajednice, zahvaljujući vrlo brzim i neočekivano uspješnim demokratskim promjenama, i po brzini i po dometu. Prvi put smo u situaciji da smo na pragu stvarne demokratizacije društva. Te unutarnje promjene odražavaju se i na vanjskopolitički položaj Hrvatske, odnose sa svijetom i, u prvom redu, sa susjednim zemljama i zemljama regije. Svojedobno je izraz Balkan bio izraz koji se svakako trebao izbjegavati. Ja u tome ne vidim ništa loše – mi nismo u Skandinaviji, već smo na Balkanu i ne treba bježati iz geografskog okruženja. Treba bježati od primitivizma i određenja Balkana i balkanizacije u takvom smislu. Mi smo tu gdje jesmo, i ne treba se toga sramiti jer na Balkanu ima izvanrednih civilizacijskih dostignuća. Usuđujem se i službeno upotrijebiti termin suradnje na Balkanu, u podunavskoj regiji, u srednjoj Europi, u okviru svih europskih i izvaneuropskih zemalja. Smatram da upravo i drugim dijelovima svijeta treba posvećivati punu pažnju jer smo njih nepravedno i bez razloga zanemarivali. Ono što se dogodilo u Hrvatskoj imat će pozitivnog odjeka i na susjedne zemlje, pritom mislim prije svega na BiH, ali isto tako i na određeni način na SR Jugoslaviju.⁶

Ovaj odlomak predstavlja kompleksnije viđenje Hrvatske. Argumentira se kako nema ničeg lošeg u vezi s Balkanom kao zemljopisnom regijom. Govornik naglašava da se mora razlučiti regija od civilizacije te izričito navodi da on ne misli na Balkan u civilizacijskom smislu. Taj smisao izjednačuje s primitivizmom. Razdvajajući regiju od civilizacije, ova artikulacija otvara prostor složenijem tumačenju balkanskog identiteta, koji više ne definiraju samo nasilje i sukobi, nego i kultura i napredak. Govornik se prisjeća bliske prošlosti u kojoj su se poveznice s Balkanom morale izbjegavati pod svaku cijenu i poziva na drugačiji pristup u novoj političkoj eri. No taj se pokušaj nije pokazao uspješnim, a govornikovo uvjerenje da Balkan nije loš sam po sebi izazvalo je žustre reakcije čitatelja i političara, pokazujući da postoje poteškoće u razdvajanju Balkana kao regije od negativne civilizacijske konstrukcije. Slične se izjave više nisu pojavljivale u službenom diskursu. Dapače, poimanje Hrvatske kao dijela Balkana bilo je kategorički odbacivano svih tih godina.

Nadalje, opis Balkana nije se zaustavio na regionalnoj razini. Hrvatski državni diskurs ulazi u detaljnije analize balkanskog identiteta i definira svojeg “radikalno Drugog”. To je Srbija, oko koje se stvara diskurzivna konstrukcija lokalnog produkta balkanske civilizacije. Ponavljam da se u hrvatskom diskursu Srbija i Jugosla-

⁶ Stanko Nick, tadašnji Mesićev savjetnik za vanjsku politiku, *Slobodna Dalmacija*, 10. 3. 2000.

vija naizmjenice koriste kao predstavnice Balkana. To se najbolje vidi u tekstovima o odnosima s Jugoslavijom, pri čemu Srbija nerijetko zauzima njezino mjesto. Sljedeći se tekst usredotočuje na pitanje regionalne integracije i ulogu Europske Unije, te ukazuje na važnost tog odnosa unutar konteksta diskursa o hrvatskom identitetu. Na optužbe HDZ-a da se potpisivanjem deklaracije na Zagrebačkom samitu (2000) Hrvatska vraća u balkanske asocijacije Vesna Pusić (HNS) odvrća da “od početka pridruživanja u Europsku uniju nikada nismo bili dalje od takvih asocijacija i upravo će nas ulazak u EU riješiti svih fobija o balkanskoj zajednici”.⁷

Njezina izjava dakle artikulira odnos između Zapada i Istoka kao odnos između EU-a i “nekakve balkanske zajednice”. Članstvo u EU-u stvar je budućnosti, dok Balkan pripada prošlosti. Balkanska zajednica na koju Pusić aludira jest Jugoslavija. Integracija u EU isključuje mogućnost priklanjanja nekoj drugoj vrsti balkanske ili jugoslavenske federacije.⁸ Prema tome, opasnost od bilo kakve asocijacije s Jugoslavijom prestaje onog trenutka kada Europska Unija prihvati Hrvatsku, koja bi time dosegla željeni zapadnoeuropski identitet. Pristupanje EU-u dakle nije samo rješenje hrvatskog problema, već i metoda utvrđivanja hrvatskog nebalkanskog identiteta i potvrda rezanja svih poveznica sa Srbijom, odnosno Jugoslavijom.

Sličan stav iznosi i Ivan Jakovčić, tadašnji ministar za europske integracije, u razgovoru za *Nacional*:

Nacional: HDZ dosad nije pljeskao nijednom vašem potezu, pa tako ni nastojanju da se Hrvatska približi EU.

Ivan Jakovčić: Činjenica je da je opozicija dosad reagirala burno. (...) Zamjeram im, međutim, što i dalje vode antieuropsku politiku, a to zapravo znači zadržavanje Hrvatske uz Miloševićev režim na Balkanu. Maske su u cijelosti pale. Gospođa koja su se protivila svakom potezu Vlade, u stvari rade na tome da Hrvatsku zadrže uz Miloševića. Tuđman i Milošević bili su politički blizanci, a nova vlada nema namjeru nastaviti tu politiku. To je prošlo vrijeme. Ova vlada želi Hrvatsku uključiti u europsku obitelj i odvojiti je od onoga što se zove političkim Balkanom.⁹

Ministar tu denominira čitavu opoziciju kao antieuropsku, a samim time kao probalkansku. Te dvije pozicije prikazane su kao međusobno netrpeljive opcije, dakle nepodržavanje Vladina puta prema članstvu u EU-u degradira opoziciju na niže, balkanske razine. Jakovčić dodatno pojačava tu tezu tvrdnjom da je Balkan izravno vezan uz Miloševića i njegov režim. Time je opozicija izjednačena s Balkanom, što znači da je nasilna, nedemokratska i nazadna. Ministar uvodi i temporalni element

⁷ Vesna Pusić (Hrvatska narodna stranka), *Jutarnji list*, 22. 11. 2000.

⁸ U jednom drugom intervjuu Pusić naziva tu moguću zajednicu “Balkanijom”.

⁹ Ivan Jakovčić, ministar za europske integracije, *Nacional*, 23. 5. 2000.

u skladu s kojim Balkan pripada “prošlosti” političkih blizanaca Tuđmana i Miloševića.

EU je opet pozicioniran kao budućnost Hrvatske koja automatski isključuje balkansku opciju. Premda se radi o očitom pokušaju rušenja tvrdnji opozicije simplificiranjem diskursnih konstrukcija o politički željenim i mogućim ciljevima, ovaj nam odlomak ipak nudi uvid u način na koji novi službeni diskurs artikulira prirodu hrvatskog identiteta. On eksplicitno suprotstavlja Zapad (EU) i Istok (Balkan-Srbija-Milošević) i ponavlja diskurs o suradnji sa Zapadom i nesuradnji s Istokom. Izjava ne ulazi u detalje o naravi Srbije jer je ona u to vrijeme još bila vanjski element i utjelovljenje balkanske civilizacije od koje se Hrvatska pokušava ograditi. Problem Srbije kao elementa unutar hrvatskog identiteta pojavljuje se u diskursu o zaštiti prava manjina, što ću kasnije detaljnije analizirati. Međutim važnost etabliranja Srbije kao “radikalno Drugog” u to je vrijeme bila velika i u službenom se diskursu pojavljuje kao konstantan motiv koji oblikuje političke debate. “Radikalno Drugi” tek je kasnije podvrgnut preispitivanju i promjenama koje su prozvale usvojene “istine”.

Analiza je dosada pokazala da Hrvatska sebe vidi zatočenom između Balkana i Zapadne Europe te da konstantno naglašava polarnost tih dviju pozicija kako bi osigurala stabilnost identiteta. Analizirani odlomci predočavaju i emotivnost u diskursu prema Balkanu. Naime ne radi se samo o političkim pitanjima, već diskurs ukazuje i na nepobitno osobni element koji dolazi do izražaja. “Napuštanje” Balkana predstavlja se kao sam temelj postojanja hrvatske države i samim time prelazi političke implikacije tog procesa. Odnosi između Hrvatske i Balkana, odnosno Hrvatske i Europske Unije osmišljeni su i izvedeni prema binarnoj suprotnosti “Istoka” i “Zapada”. Kao što sam napomenula, Zapad je kroz diskurs konstruirao koncept Balkana na točno određen način: nasilan, nazadan i odbojan prema razvitku. Analiza hrvatskog političkog diskursa nakon izbora 2000. godine pokazuje da nitko nije doveo u pitanje zapadni diskurs o Balkanu, nego je Hrvatska sudjelovala u reprodukciji antagonizma između “Zapada” i “Istoka” prema matrici europskog diskursa. Hrvatska je na Zapad gledala kao na ideal demokracije, pravde i slobode, te je bila spremna na suradnju kako bi postala dijelom europske obitelji. Istovremeno je pak iskazivala antagonizam prema Balkanu.

Hrvatska povremeno postavlja pitanja o zapadnoj konstrukciji Balkana, ali uvijek sa zadržkom. Sebe uredno izdvaja iz Balkana pozivajući se na kulturne i povijesne argumente, ali nikad ne otvara pitanje utemeljenosti tumačenja Balkana kakvo je promovirao Zapad. Tu nailazimo na prve probleme oko službenog diskursa u vezi s pitanjem dualnosti Zapada i Balkana. Ako Hrvatska sebe definira kao nebalkansku zemlju i pokušava se distancirati od Balkana pod svaku cijenu, samim tim činom promovira diskurs antagonizma koji potvrđuje njezin balkanski identitet (Močnik,

2002: 83). Hrvatska je dakle zatočena u paradoksu i ne može doseći željeni zapadni identitet koji promovira suradnju. Ta situacija ukazuje na problem mijenjanja usaglašenih diskursa i na realnosti ograničenja unutar jednog polja diskursa. U sljedećem odjeljku detaljnije ću ilustrirati tu situaciju i ukazati na tenzije unutar službenog diskursa analizirajući prirodu priklanja Hrvatske europskim standardima i ulogu u kojoj se ona vidi na području Balkana.

Okretanje nove stranice: širenje demokracije u regiji

Ideja da bi Hrvatska trebala funkcionirati kao faktor stabilizacije u regiji prometnula se u važan element u pregovorima sa Zapadom. Provedene političke promjene bile su radikalne u odnosu na prijašnja razdoblja i poslužile su kao konkretan polog za buduće radnje. Prepoznavanje i priznanje hrvatskog uspjeha bilo je razvidno iz izjava o nadi da će Hrvatska poslužiti kao model za Bosnu i Hercegovinu, odnosno Srbiju, svaku na svoj način. U razgovoru s novinarom *Globusa* o očekivanju EU-a da Hrvatska ispuni zadatak demokratizacije BiH, Srbije i Crne Gore tadašnji ministar vanjskih poslova Tonino Picula rekao je:

Od nas se mnogo očekuje ali je naš osnovni zadatak da demokratiziramo sebe. Dok to ne ostvarimo i ne dođemo, za početak, u poziciju pridruženog člana EU-a, i naše demokratsko isijavanje u okolne prostore bit će mnogo ograničenije nego što bi to svijet htio. Sad se trebamo koncentrirati na naše prilike, ali kao dio unutarnje demokratizacije prihvaćamo i obvezu da povoljno utječemo na razvoj situacije u susjedstvu, prije svega u BiH. Od te obveze ne bježimo. Koliko budemo uspješni u demokratskoj transformaciji Hrvatske, toliko ćemo utjecati i na demokratsku transformaciju u neposrednom susjedstvu. Ne znam koliko će Hrvatska odigrati ulogu demokratskog mostobrana, koja se otvoreno od nje očekuje, ali mi imamo velike potencijale da igramo značajnu ulogu u ovom dijelu Europe.¹⁰

Njegov pogled na Hrvatsku kao na dio mosta između Balkana i Zapada temelji se na diskursu razvoja. Hrvatska mora demokratizirati samu sebe da bi mogla izvoziti demokraciju u susjedne zemlje. Ovaj odlomak pokazuje diskurs koji potvrđuje Europsku Uniju kao superiornu i demokratsku, a susjedni Balkan kao inferioran. Hrvatska se pozicionira između ta dva entiteta jer je u procesu temeljite promjene. Njezin je željeni identitet u budućnosti; potvrdit će ga članstvo u EU-u. To nam otvara mogućnost da dovedemo u pitanje legitimnost hrvatske artikulacije “radikalno Drugog”. Ako Hrvatska nije na Zapadu, kako može tvrditi da je radikalno različita od svojih “pravih” susjeda na Balkanu? Analizirani tekstovi ne nude zadovoljavajući odgovor na to pitanje, nego iznova inzistiraju na viđenju bipolarnog odnosa ovog civilizacijskog spektra određenim i međusobno netrpeljivim.

¹⁰ Tonino Picula, *Globus*, 25. 2. 2000.

Zamisao o Hrvatskoj kao mostu između Zapada i Balkana dolazi do izražaja i u već spomenutoj izjavi predsjednika Vlade Ivica Račana tijekom posjeta Njemačkoj u veljači 2000. "Od nas se očekuje da na neki način obavljamo europski posao u odnosima sa susjednim zemljama. Vrlo je važan položaj Hrvatske u središtu između Srednje Europe, Mediterana i Balkana."¹¹ Tom izjavom Račan opisuje vezu između različitih regija Europe i Hrvatske koja ne samo da "obavlja posao Europe" nego i gradi mostove i reartikulira svoj identitet. To što Hrvatska obavlja posao Europe dakle sugerira da je ona poput Europe, odnosno da je europska država. To je istovremeno odvajanje od njezinih susjeda koji nisu poput Europe.

U to se vrijeme počinje javljati i diskurs o etici. Ministar Picula naglašava kako Hrvatska ima dužnost demokratizirati susjede i kako ne smije bježati od te odgovornosti. Taj normativni element implicira da se diskurzivna konstrukcija nesuradnje kao odlike Balkana dovodi u pitanje. Prihvatanje etičkih implikacija suradnje s "radikalno Drugim" udaljava Hrvatsku od Balkana i reprodukcije zapadnog diskursa o balkanskoj civilizaciji. Istovremeno koegzistencija diskursa o balkanskoj nesuradnji i zapadnoj suradnji u hrvatskom kontekstu ipak je vidljiva u nastavku istog odlomka i sugerira nedosljednost u odnosima identiteta. Picula tu postavlja pitanje regionalne sile koje se ugrađuje u diskurs o etici i odgovornosti.

Kad ovo govorim, ne mislim na Hrvatsku kao regionalnu silu na koju je mislio predsjednik Tuđman. Bilo je to groteskno. Želimo biti autentična demokratska zemlja koja potiče razvoj i suradnju u regiji, s tim da ne želimo biti taoci te regije. Ne želimo da naše uključivanje u EU bude ograničeno ili, nedaj Bože, uvjetovano brzinom demokratskih transformacija zemalja koje smo spomenuli. Mi smo dobili uvjerenja da će se pristupi u EU maksimalno individualizirati. Ali mi iz svoje zemljopisne zadanosti ne možemo pobjeći, jer nećemo moći razviti sve svoje demokratske potencijale i resurse ako nam u susjedstvu budu totalitarni režimi, krize i ratovi.¹²

Potvrdi vlastite pozicije male zemlje koja još uvijek izučava demokraciju Picula pridodaje važnost takve pozicije s obzirom na geopolitičku lokaciju. Ideja da Hrvatska predvodi val demokratizacije na Balkanu i pomaže svojim susjedima slaže se s vizijom političkih elita prema kojoj je Hrvatska dovoljno zapadna da bi se mogla priključiti "pravom" Zapadu u bližoj budućnosti. Promocija iz statusa "slučaja" ili jednostavno "problema" u status "partnera" čin je ohrabrenja i znak da su relevantni akteri prihvatili novi identitet koji Hrvatska razvija. Govornik se pozicionira na suprotnu stranu od Tuđmanove interpretacije regionalne moći. Na taj se način Hrvatska opisuje kao produžena ruka Europske Unije i zapadnih de-

¹¹ Ivica Račan, *Jutarnji list*, 17. 2. 2000.

¹² Tonino Picula, *Globus*, 25. 2. 2000.

mokratskih načela, a ne kao samostalan akter kojeg vode vlastiti interesi, a ne širi politički kontekst.

Međutim unatoč dobroj volji i ohrabrujućim porukama o spremnosti da se pomogne Bosni i Hercegovini te Srbiji (*nakon* što se oslobodi Miloševića) na putu prema demokraciji te iskazanoj želji da Hrvatska općenito bude generator pozitivnih promjena u regiji, hrvatski političari ubrzo su naglasili da postoje granice koje nisu spremni prijeći. Na ponovljeno pitanje stavlja li međunarodna zajednica Hrvatsku u skupinu balkanskih zemalja, ministar vanjskih poslova Picula odgovara:

Pristup Europske unije i SAD-a ovome dijelu Europe promijenjen je već inauguracijom Pakta za stabilnost. Prije toga smo imali regionalni pristup. Naglasak je upravo na praćenju individualnih napora pojedinih zemalja u prihvatanju europskih standarda i, u skladu s tim, njezinu priključivanju euroatlantskim integracijama. (...) Sad usporedite sve ove napore koje smo mi napravili u ova tri mjeseca, repositionirajući Hrvatsku s gubitničkim položajem do kojega ju je dovela svađalačka i pomalo autistična politika bivše vlasti. Mislim da možemo biti zadovoljni. Potvrdili smo da nas sve više uvažavaju kao partnera s posebnim obvezama u regiji, s tim da nećemo, kao što je rekao premijer Ivica Račan, dijeliti regionalnu sudbinu. Imamo institucionalnog prostora da premjestimo Hrvatsku u trak za pretjecanje.¹³

Dakle različita regionalna sudbina u odnosu na Srbiju i druge balkanske države nije samo pitanje vidljivog razvoja i demokratizacije, već i potvrđivanje identiteta Hrvatske kao ne balkanske zemlje. "Trak za pretjecanje" i stizanje na cilj više nije pitanje razvitka; sad je to pitanje prestizanja neželjenog Balkana i pripadajućeg identiteta, odnosno ubrzanog priključivanja Zapadu, što bi potvrdilo novi hrvatski identitet i poziciju. Prema tome, suradnja sa Srbijom dolazi u obzir samo ako postoji jasna razlika u statusu između te dvije države. Taj je primjer indikativan utoliko što ponovno ukazuje na diskurs antagonizma i nesuradnje koji je (navodno) inherentan Balkanu. Hrvatski službeni diskurs iskazuje koncept suradnje i dobre volje prema susjednim balkanskim zemljama samo u okviru inicijativa i zaštite Europske Unije. Sve drugo bilo bi opasno i štetilo bi razvitku Hrvatske.

Jedna druga izjava ministra vanjskih poslova otvara pitanje naravi suradnje na Balkanu i poteškoća koje proizlaze iz rada u takvom kontekstu:

Europa želi u Hrvatskoj imati partnera koji će pomoći da se razriješi regionalni problem. Tu bi trebalo vrlo jasno reći da nas Europa ne gura u loše političke sheme, samo želi da damo svoj doprinos u raščišćavanju odnosa u ovom dijelu Europe. Moramo poslužiti kao primjer našim istočnijim susjedima da je moguće pravilnim predizbornim nastupom i koalicijama na izborima smijeniti lošu vlast.

¹³ Tonino Picula, *Globus*, 7. 4. 2000.

Međunarodnoj zajednici stvarno treba pomak od statusa quo koji postoji i u BiH i na Kosovu, a o SRJ ne treba ni trošiti riječi. Oni sada polažu nove nade na Hrvatsku i mi smo toga svjesni. To je prilika za cijelu ovu generaciju koja preuzima vlast i bilo bi zaista loše ako bismo je propustili.¹⁴

“Loše političke opcije” odnose se na bilo kakvu formu balkanske federacije, što se svakako mora izbjeći. Picula prihvaća ulogu primjera susjedima dok god Hrvatska ima punu podršku EU-a i radi kao njezin agent. Uspoređivanje s Jugoslavijom, odnosno Srbijom pitanje je povratka na balkanski identitet Hrvatske, što je najnepoželjnija opcija za budućnost. Ako je Hrvatska poput Srbije, to znači da se nije razvila i demokratizirala, tj. da se nije odmakla od Balkana. No EU je zahtijevao od Hrvatske da poveća suradnju s Balkanom kako bi potvrdila svoj zapadni identitet. Dakle za Hrvatsku je jedini mogući put prema Europi bio prihvaćanje vlastite zemljopisne pozicije, ali uz naglašen vremenski i etički odmak od Jugoslavije.

Mi smo prije dolaska [u Bruxelles] tvrdili da treba lučiti kako mi jesmo za regionalnu suradnju, ali svaka zemlja regije mora individualno, pojedinačno, napredovati prema EU. Za nas tu nema nikakve dvojbe – mi jesmo za dobrosusjedstvo, što uključuje svijest da je Hrvatska spona Srednje Europe, Mediterana i europskog jugoistoka. U Hrvatskoj su 3. siječnja održani izbori koji su doveli do demokratske transformacije, međutim Republika Hrvatska nije praćena demokratizacijom regije. Hrvatska igra važnu ulogu u ambicijama EU da transformira jugoistok Europe. To je važna poruka, ali se od nas ne očekuje da budemo zarobljenik situacije u regiji. Važno je da nas se doživljava kao mogućeg budućeg kandidata za pridruženje.¹⁵

Ta izjava eksplicitno suprotstavlja “regiju”, tj. Balkan i EU. Balkan nije pratio Hrvatsku u procesu demokratizacije i to samo po sebi predstavlja opasnost; utjecaj balkanskih susjeda može učiniti Hrvatsku “zatočenikom” regije kojoj ona zapravo ne pripada. Diskurs o hrvatskom identitetu i političkim opcijama postavlja budućnost članstva u EU-u i prošlost u zatočeništvu Balkana u izravan kontrast.

Sljedeći odlomak pokazuje način na koji se Srbija uključuje i pozicionira u službeni diskurs. Picula tu povezuje dužnost Hrvatske da transformira regiju s osobnim poimanjem hrvatskog identiteta.

Globus: Smatrate li da je Hrvatska u regiji postala demokratski primjer koji valja slijediti, posebice za Srbiju?

TP: Mene je kao građanina i političara u prošlom razdoblju najviše boljelo i duboko vrijeđalo kad su iz Europe dolazile refleksne usporedbe Hrvatske sa Srbijom,

¹⁴ Tonino Picula, *Jutarnji list*, 28. 1. 2000.

¹⁵ Tonino Picula, *Jutarnji list*, 17. 2. 2000.

za što je uvelike kriva bivša vlast. Sve ovo upravo i radimo zato da se odmaknemo od takve percepcije Hrvatske.

Najveći je uspjeh naše vanjske politike to što smo se tog imidža Hrvatske kao neke vrste pandana Srbije konačno oslobodili. Sad Hrvatsku doživljavaju kao aktivnog čimbenika u transformaciji, ne samo Srbije nego čitave regije, na tragu standarda koje Europa ovdje očekuje. Mi, zapravo, sad proizvodimo demokraciju, koliko se god to građanima Hrvatske možda čini presporim.¹⁶

Uspoređivanje sa Srbijom je dakle ponižavajuće i uvredljivo. Izbor riječi opet ukazuje na izražene osobne osjećaje i demonstrira važnost prepoznatljivosti Hrvatske izvan balkanskog konteksta. Hrvatski napredak mjeri se u odnosu prema “radikalno Drugom”. Nadalje, Picula izravno naglašava kako odmak u međusobnom odnosu dviju država mora opstati da bi Hrvatska mogla ispuniti svoju regionalnu ulogu. Upravo taj odmak verificira transformativnu inicijativu Europske Unije u Hrvatskoj koja potom s te pozicije može intervenirati na “nižim instancama” Srbije i drugih balkanskih država. Na taj se način nalazi zajednički jezik između diskursa suradnje i nesuradnje, koji Hrvatskoj omogućava da reproducira zapadni diskurs o balkanskom antagonizmu sa zapadnim diskursom o demokratskim standardima suradnje pod određenim uvjetima.

Zagrebački samit i njegove implikacije

Zagrebački samit u studenome 2000. godine protumačen je kao priznanje Europske Unije i poticaj Hrvatskoj da nastavi razvoj u demokratsku i pravnu državu. Samit je okupio predstavnike petnaest zemalja članica Europske Unije te Hrvatske, BiH, Makedonije, Albanije i SR Jugoslavije, koje su bile uključene u Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju. Samit se posebno osvrnuo na pitanje individualnog pristupa EU-u, ali i na nužnosti regionalne suradnje.¹⁷

Tijekom službenih priprema za taj događaj javili su se i oni koji su samit smatrali opasnim i problematičnim za Hrvatsku, osobito zbog sudjelovanja Jugoslavije. Predsjednik Mesić direktno se obratio onima koji su pozivali na demonstracije argumentom da je alternativa Europskoj Uniji:

¹⁶ Tonino Picula, *Globus*, 7. 4. 2000.

¹⁷ Na stranici Europske komisije može se naći tekst Deklaracije koja je usvojena na samitu: http://ec.europa.eu/enlargement/enlargement_process/accesion_process/how_does_a_country_join_the_eu/sap/zagreb_summit_en.htm

Tekst Deklaracije i govori predsjednika Mesića, premijera Račana i Romana Prodića, predsjednika Komisije, mogu se naći na stranicama Ministarstva vanjskih poslova http://www.mvpei.hr/summit/index_eng.html

Balkanizacija u političkom i civilizacijskom smislu, ali mi ne želimo izoliranu Hrvatsku koju je moguće pljačkati. Zaklanjajući se iza prozirnih parola koje ne mogu sakriti njihove prave namjere, neki će pokušati bučno najavljenim demonstracijama ometati Summit. Oni koji će tako postupati izravno rade protiv ove države i njenih interesa te zato pozivam sve građane da se ne daju zavesti.¹⁸

Mesić se poziva na civilizacijski diskurs koji diferencira Balkan i Europu te upozorava na opasnost biranja krive strane. Međutim valja napomenuti da se u ovom slučaju koncept "balkanizacije" ne odnosi na Srbiju, nego na one koji ne podržavaju demokratske promjene, odnosno na one koji se protive sudjelovanju Srbije na samitu. Drugim riječima, odnosi se na one koji rade protiv moderne, demokratske Hrvatske držeći se starih, nepoštenih i nazadnih pogleda karakterističnih za Balkan. "Balkanizacija" i pripadnost Balkanu više ne označavaju zemljopisne i civilizacijske koncepte, nego sve antihrvatsko i subverzivno. Kao što sam već naznačila, hrvatska povijest i prošli režim također su bili balkanski, te su kao takvi vrlo opasni za modernu političku opciju. Kada bi se Srbiju dočekalo na "starinski", dakle neprijateljski način, to bi bilo necivilizirano i balkanski, poput same Srbije. Sudjelovanje Srbije na samitu omogućio je pad Slobodana Miloševića i početak razlikovanja između njegova režima i srpskog naroda – čest motiv u službenom diskursu nakon Tuđmanove ere. Pozivanjem Srbije na samit Hrvatska u novonastalom kontekstu pokazuje zapadni duh slaganja i tolerancije. Srbija koju ne predstavlja Milošević ima priliku postati manje "radikalno Drugim".

Samit je otvorio novu fazu u odnosima između EU-a i Hrvatske. Najvažnija novost bila je obećanje EU-a da će sve buduće države kandidatkinje sa Zapadnog Balkana biti ocjenjivane na individualnoj osnovi. Hrvatska dakle neće morati čekati ostale države iz regije da bi se sve zajedno priključile EU-u, nego će to biti određeno na bazi njezina vlastitog razvoja. U razdoblju oko Samita često su se čule izjave vezane uz individualni pristup EU-u. Pomoćnik ministra vanjskih poslova Vladimir Drobnjak izjavljuje: "Regionalna suradnja i individualno približavanje EU su komplementarni procesi koji idu ruku pod ruku i predstavljaju cjelinu".¹⁹ Premijer Račan govori u istom tonu:

Uza svu iskazanu volju za suradnjom, Hrvatska neće prihvatiti regionalnu sudbinu na putu za Bruxelles, a u nacrtu završnog dokumenta vidljiva je spremnost EU-a da svakoj od zemalja ovog dijela Europe koja sudjeluje na summitu pristupa individualno.²⁰

¹⁸ Stipe Mesić, *Jutarnji list*, 22. 11. 2000.

¹⁹ Vladimir Drobnjak, *Jutarnji list*, 21. 11. 2000.

²⁰ Ivica Račan, *Slobodna Dalmacija*, 23. 11. 2000.

Strah od grupiranja s “pravim Balkancima” daje maha strahu od ponovnog pada u zamku Istoka, u sirotište, u srpsku hegemoniju. Samo sudjelovanje Srbije na samitu velikom je broju ljudi bilo dostatno za spekulaciju o rađanju nove balkanske unije. Konstantno se naglašava različitost Srbije, i to kroz koncepte “balkanizacije”, izolacije, nesposobnosti za demokratske promjene i straha od stagnacije. Pripajanje Zapadu isključuje bilo kakvu vrstu prisutnosti Srbije/Jugoslavije/Balkana u hrvatskoj budućnosti. Institucijsko povezivanje s Europskom Unijom osigurava razliku između Hrvatske i “pravog Balkana” te se čini jedinom prihvatljivom opcijom. Sve drugo vraća Hrvatsku u prošlost.

Prihvatanje Procesu stabilizacije i pridruživanja stoga predstavlja novo poglavlje u odnosima između EU-a i Hrvatske, odnosno između Hrvatske i njezinih istočnih susjeda. Sada kada više ne postoji prijetnja regionalnog pristupa članstvu u EU-u, sudjelovanje Jugoslavije na samitu dobiva pozitivan predznak. U govoru pred sudionicima srednjoeuropske inicijative premijer Račan je izjavio:

Završni dokument predstavlja novi početak u odnosima između zemalja koje sudjeluju u Procesu stabilizacije i pridruživanja i EU. Sudjelovanje jugoslavenskog vodstva na Zagrebačkom summitu dalo je posve novu dimenziju odnosima među zemljama u regiji okončavši tako razdoblje nestabilnosti i krize.²¹

Odbacivanjem Miloševićeve politike Srbija otpočinje proces demokratizacije i kao takva za Hrvatsku predstavlja potencijalnog partnera, a ne prijetnju.

Tekst konačne deklaracije Zagrebačkog samita počinje listom sudionika: predsjednicima ili premijerima zemalja članica EU-a, Republike Makedonije, BiH, Hrvatske, SR Jugoslavije, slovenskim ministrom vanjskih poslova i drugima, te ističe kako se sastanak događa “u vrijeme kada demokracija donosi danje svjetlo u čitavu regiju”. Tekst opisuje vrijeme u kojem je napisan kao otvoreno prema demokratskim promjenama, što “regiji” dopušta da napreduje “prema” Europi. Zanimljivo je napomenuti kako tekst ne određuje točno geopolitičko područje, nego ga naziva nejasnom denominacijom “regija”. Na taj se način uklapa u službeni hrvatski diskurs koji dosljedno izbjegava definiranje te regije kako bi zaobišao moguće popratne ideološke identifikacije. “Regija” tako ostaje neimenovana, ali i dalje postoji na političkoj karti Europe. Tekst se poziva na “pobjedu demokracije” u Hrvatskoj, Makedoniji i Jugoslaviji koja otvara “put prema regionalnom pomirenju i suradnji” na kojem posljednje “povijesne” promjene “omogućavaju svim državama u regiji da ostvare nove odnose od kojih će sve profitirati i pridonijeti stabilnosti regije te miru i stabilnosti na cijelom europskom kontinentu”. Taj primjer odlično demonstrira poststrukturalni naglasak na onome što je implicitno, odnosno neizrečeno. “Regija” se i dalje pojavljuje u diskursu deklaracije pokušavajući potisnuti mučne situa-

²¹ Ivica Račan, *Jutarnji list*, 26. 11. 2000.

cije kroz koje su bivše jugoslavenske države rođene. Izbjegavanjem izraza Balkan omogućava se obilaženje zadiranja u stvarne događaje i odnose. Rat se nije samo dogodio na Balkanu, nego je i označen "balkanskim", što implicira značajne konotacije, kao što sam već objasnila. Takav pristup praktički onemogućava bilo kakvu diskusiju o miru, suradnji i dobrosusjedskim odnosima na Balkanu. Dva se pristupa međusobno ne trpe i pripadaju različitim civilizacijskim prostorima. Odluka da se prostor ne označi kao Balkan uklapa se u cilj samita koji je okupio države sudionice da razmotre svoje opcije za budućnost. No premda nigdje nije eksplicitno naveden, Balkan se nadvio nad samit poput tamne sjenke. Posljednje promjene označene su "povijesnima" jer otvaraju mogućnost suradnje, stabilnosti i mira među bivšim neprijateljima.

Važno je naglasiti da se tekst deklaracije podudara sa službenim hrvatskim diskursom kada je u pitanju imenovanje političkog prostora. U usporedbi s "Balkanom" "regija" smanjuje negativne konotacije vezane uz prostor i ublažava nedavne povijesne događaje. Neutraliziranje danog političkog prostora ukazuje na problematiku uklapanja Hrvatske i ostalih zemalja u kartu Europe. U ovom je trenutku već moguće postaviti pitanje o sposobnosti Europske Unije da se uhvati u koštac s različitim političkim diskursima i da ih ukomponira u vlastiti identitet. Samit je shvaćen kao korak naprijed koji je prepoznao i EU. Međusobno približavanje moglo bi početi odstranjivati negativnu auru oko balkanskih zemalja, dok se ona konačno ne rasprši pristupom EU-u. Pozicioniranje Balkana kao dijametralne suprotnosti Europe odnosno Zapada implicitno je prisutno u europskom diskursu. Izbjegavanje nazivanja Balkana Balkanom ukazuje na problematičnu narav tog političkog prostora i na promjenjive identitete Hrvatske i njezinih susjeda. Hrvatska nije u potpunosti zapadnoeuropska zemlja, a odbija se nazvati Balkanom, te je stoga zatočena u ničijoj zemlji između svoje prošlosti i budućnosti.

Zaključak

Ova je studija analizirala tzv. "civilizacijski diskurs" koji pozicionira Zapad u odnosu na Balkan. Nakon izbora početkom 2000. godine nova je Vlada obećala novi smjer koji će voditi Hrvatsku prema članstvu u EU-u. U tu je svrhu razvijen i promoviran diskurs o idealiziranom Zapadu utjelovljenom u Europskoj Uniji, koja se nameće kao jedina prihvatljiva opcija za modernu Hrvatsku. Alternativa je ostanak na Balkanu u društvu Srbije.

Takvo se pozicioniranje Zapada nasuprot balkanskom Istoku pojavljivalo u širokom spektru političkih diskursa: od debate o definiciji Republike Hrvatske preko pitanja suradnje sa susjednim zemljama pa do uspjeha priznatih od EU-a kao što je bio Zagrebački samit. Debate su se uglavnom usredotočivale na diskurse razvoja i demokratizacije, koji su bili suprotstavljeni balkanskoj zaostalosti uslijed nesu-

radnje i inherentne sklonosti nasilju. Srbija je u službenom diskursu postala “radikalno Drugi” kao lokalni predstavnik Balkana. Njezin je geografski smještaj uz istočnu granicu Hrvatske, uz sigurnosnu prijetnju, predstavljao i civilizacijsku opasnost. Blizina Srbije uvjetovala je promjenu u pristupu i pažljivo prosuđivanje naravi suradnje s predstavnikom Balkana koja bi zadovoljila uvjete Europske Unije bez kompromitiranja hrvatske želje da prereže sve veze s Balkanom i Srbijom.

Analiza diskursa nove vlasti pokazala je postupan pomak prema zapadnoeuropskom diskursu koji povezuje suradnju, demokraciju i napredak te način na koji je nova hrvatska vlast reartikulirala svoj položaj u odnosu na Balkan. Takav je preokret bio nužan da bi se Hrvatska uspješno približila željenom članstvu u Europskoj Uniji. Poanta je ove analize ukazivanje na potrebu za dubljim razumijevanjem političkih promjena čije se objašnjenje ne temelji isključivo na razini međunarodnih i domaćih institucija. Analiza službenog diskursa vlasti pokazala je složenost problema u prihvaćanju europskih inicijativa i zahtjeva. Pitanje hrvatskog identiteta postavljeno je kao središnji element u analizi koja se temelji na problematici Balkana kao radikalno Drugoga i Europske Unije kao ideala hrvatskog identiteta. Nužnost prihvaćanja regionalne suradnje pokazala je napetost između želje za europeizacijom i straha od zatočenosti na Balkanu te nemogućnosti promjene i napretka. Promjene u diskursu suradnje i promjene uloge Hrvatske u “regiji” istovremeno su omogućile i promjenu u definiciji odnosa između Hrvatske i Balkana (Srbije) te postupnu reartikulaciju Balkana/Srbije iz “radikalno Drugog” u subjekta čiji identitet polako postaje prihvatljivim i manje kontroverznim.

LITERATURA

- Bjelić, Dušan I. i Obrad Savić (ur.) (2002), *Balkan as Metaphor: Between Globalization and Fragmentation*, The MIT Press, Cambridge MA and London.
- Der Derian, James i Michael Shapiro (1989), *International/Intertextual Relations: Post-modern readings of world politics*, New York: Lexington.
- Drobnjak, Vladimir, *Jutarnji list*, 21. 11. 2000.
- Foucault, Michel (1972), *History of Sexuality*, vol. 1-3, Vintage.
- Fairclough, Norman (1995), *Media Discourse*, Edward Arnold, London.
- Guzzini, Stefano (2000), “A Reconstruction of Constructivism in International Relations”, *European Journal of International Relations*, vol. 6 (2): 147-182.
- Hansen, Lene (2006), *Security as Practice: Discourse analysis and the Bosnian war*, Routledge, London and New York.
- Howarth, David (2000), *Discourse*, Open University Press, Buckingham and Philadelphia.

http://ec.europa.eu/enlargement/enlargement_process/accession_process/how_does_a_country_join_the_eu/sap/zagreb_summit_en.htm

http://www.mvpei.hr/summit/index_eng.html

Jakovčić, Ivan, *Nacional*, 23. 5. 2000.

Mesić, Stipe, *Jutarnji list*, 29. 4. 2000.

Mesić, Stipe, *Jutarnji list*, 22. 11. 2000.

Močnik, Ratko, The Balkans as an Element in Ideological Mechanisms, u: Bjelić, Dušan I. i Obrad Savić (ur.) (2002), *Balkan as Metaphor: Between Globalization and Fragmentation*, The MIT Press, Cambridge MA and London.

Picula, Tonino, *Jutarnji list*, 28. 1. 2000.

Picula, Tonino, *Jutarnji list*, 17. 2. 2000.

Picula, Tonino, *Globus*, 25. 2. 2000.

Picula, Tonino, *Globus*, 7. 4. 2000.

Pusić, Vesna, *Jutarnji list*, 22. 11. 2000.

Račan, Ivica, *Jutarnji list*, 13. 2. 2000.

Račan, Ivica, *Jutarnji list*, 17. 2. 2000.

Račan, Ivica, *Jutarnji list*, 26. 11. 2000.

Račan, Ivica, *Slobodna Dalmacija*, 23. 11. 2000.

Nick, Stanko, *Slobodna Dalmacija*, 10. 3. 2000.

Laclau, Ernesto i Chantal Mouffe (1985), *Hegemony and Socialist Strategy*, Verso, London/New York.

Wodak, Ruth, R. de Cilia, M. Reisigl, K. Liebhart (1999), *The Discursive Construction of National Identity*, Edinburgh University Press, Edinburgh.

Nataša Zambelli

BETWEEN THE BALKANS AND THE WEST:
A PROBLEM OF CROATIAN IDENTITY IN THE POST-TUĐMAN PERIOD
AND A DISCURSIVE RECONSTRUCTION OF THE REGION

Summary

This article addresses the question of the relationship between Croatia and the Balkans as a geographical and civilisational space and the way it shaped discursive changes in the immediate post-Tuđman period which started in the year 2000. The focus of the study is the articulation of 'the West' and 'the Balkans' in the Croatian political discourse that leads to the argument that a deeper cooperation between Croatia and the European Union is closely connected

with the reconstruction of Croatian identity. The problem of the Balkans as the 'radical other' to the Croatian subject and difficulties in cooperation with that region demanded a thorough examination of Croatian identity and its relations with ethics and responsibility as promoted by the European Union. The study employs discourse analysis as a method of analysing the text, which is rooted in the post-structuralist theoretical approach.

Keywords: Croatia, Balkans, post-Tuđman period, post-structuralism, discourse analysis, radical other, identity

Kontakt: **Nataša Zambelli**, School of Social and Political Studies, University of Edinburgh, Rm 3.1 34 Buccleuch Place Edinburgh, UK EH8 9LL. E-mail: N.Zambelli@sms.ed.ac.uk